

DİNLƏRARASI DİALOQUN NƏZƏRİ ƏSASLARI

Gündüz Qurbanəli oğlu Süleymanov

*AMEA Fəlsəfə İnstitutunun
“İslam fəlsəfəsi” söbəsinin elmi
işçisi, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru*

Şölət Ələvsət oğlu Zeynalov

*AMEA Fəlsəfə İnstitutunun
“İslam fəlsəfəsi” söbəsinin elmi
işçisi, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru*

Açar sözlər: *dinlərarası dialoq, dünyəvilik, din, toleranlıq.*

Keywords: *interreligious dialogue, secularism, religion, tolerance.*

Ключевые слова: *межрелигиозный диалог, секуляризм, религия, толерантность.*

Müasir dünyanın yeni formalaşan arxitekturasında dinlərarası münasibətlərin tədqiqi xüsusi aktuallıq kəsb edir. Problemin aktuallığını şərtləndirən əsas amil bu münasibətlərin münaqişə və düşmənçilik deyil, konstruktiv, dialoq səciyyəsi daşıyacaq məcraya yönəldilmə zərurətidir. Dinlərarası dialoq artıq müasir dövrün tipik səciyyəsinə çevrilsə də, bu fenomen kifayət qədər öyrənilməmişdir. Bir faktı xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır ki, “dinlərin dialoqu” anlayışının semantikasi və qavranılması sahəsində qeyri-müəyyənlik hökm sürür. Bəzi tədqiqatçılar isə ümumiyyətlə, dinlərarası dialoqa inanmayaraq onu “virtual gerçəklik” adlandıraraq ifrat skeptik mövqe tutur, belə bir dialoqun baş tutmasını mümkün hesab edirlər (11).

Qeyd edək ki, “Dinlərarası dialoq” anlayışı xüsusi fəlsəfi və kulturoloji çalarlara malikdir. O tarixən müxtəlif məkan və zamanda fərqli anlamlarda istifadə olunmuşdur. Ona görə də müasir dünyada fərqli dinlər arasında münasibət və dialoqun öyrənilməsi məhz bu anlayışın məzmun dəqiqləşdirilməsini zəruri edir.

Rusiyalı dinşünas İ.N.Yablokovun fikrincə, dinlərin dialoqu – “müxtəlif dünyagörüşlərinin qarşılıqlı münasibət və qarşılıqlı təsirlərinin çoxtərəfli tarixi prosesi olub, əsas məqsədi həm müxtəlif din nümayəndələri, həm də inanlı və inancsızlar arasında münaqişə və insan hüquqlarının pozulmasının qarşısını almaqdır” (1, s. 359-360). Tədqiqatçının fikrinə görə əsas məsələ heç də dindarlar arasında deyil, məhz tərifi də əksini tapdığı kimi inanlı və inancsız insanlar arasında dialoqun qurulmasıdır. Bu kimi yanaşmalar bizə onu qeyd etməyə əsas verir ki, dinlərarası dialoq təkcə etiqad prinsipləri daşıyıcılarının problemi olmayıb, bütövlükdə ümumplanetar bir səciyyə daşımaqdadır. Başqa sözlə desək, dinlərarası

dialoq təkə dinin problemi olmayıb, o həm də idraki bir proses kimi fəlsəfi fikrin tarixi problemlərindəndir.

Rus tədqiqatçısı A.V.Juravski hesab edir ki, “dinlərin dialoqu” kifayət qədər şərti anlayışdır. Çünki, gerçək dialoq dinlər arasında yox, yalnız müxtəlif dinlərə inanan insanlar arasında ola bilər. Onun fikrincə, “dinlərin dialoqu dedikdə biz mədəni informasiyanın kortəbii mübadilə prosesini yox, şüurlu surətdə qarşılıqlı anlaşma başa düşürük. Bu özünün həm nəzəri təhlilini, həm də institusional rəsmiləşməsini tələb edən mürəkkəb prosesdir. Belə dialoq yalnız indi, bu günlərdə başlayır. Məhz bu səbəbdən dialoq haqqında elmin daha bir əhəmiyyətli xüsusiyyəti var: o eyni dərəcədə həm dialoqu tədqiq edir, həm də onu yaradır, o təkə dialoq haqqında elm yox, həm də dialoq elmidir ” (2, s. 23). Fikrimizcə bununla tam razılaşmaq olmur. Çünki, dinlərarası dialoqun elə dinlərin tarixi qədər qədim olduğunu söyləmək mümkündür. Müasir dövrdə dinlərarası münasibətlərin və dialoqun vəziyyəti haqqında düşüncələr onun tarixinə nəzər salmadan konstruktiv nəticə verə bilməz. Ona görə də bu problemin tarixi aspektdə nəzərdən keçirilməsi vacibdir.

Dinlərarası dialoq ilk növbədə istənilən cəmiyyətdə və dialoqu aparan tərəflərdə tolerantlığın mövcudluğunu tələb edir. Bunu biz dialoqun ilkin və zəruri şərti kimi qəbul edirik. Dini tolerantlıq dedikdə isə: “insanın özünə bərabər layiqli şəxsiyyət kimi digərinə münasibətini səciyyələndirən və digər özgəni fərqləndirənləri (zahiri görkəm, nitq tərz, həyat tərz, inanc və s.) qəbul etməmə hissinin şüurlu boğulması ilə ifadə olunan keyfiyyətidir” (3, s. 75-76). Tolerantlığın xüsusi halı kimi götürülən dini tolerantlıq problemi müasir dünyada daha çox müzakirə edilən və aktual məsələdir. Dini tolerantlıq dünyagörüşü və sosial-psixoloji qaydaların çoxsaylı dini ənənələrin qovuşmasına imkan verən mürəkkəb ictimai şüur forması kimi tədqiq olunmalıdır. Digər bir tərəfdən o, fərdlər, ictimai strukturlar və dövlətlər səviyyəsində konkret fəaliyyət kimi qavranılmalıdır. Başqa sözlə desək, dini tolerantlıq vətəndaş cəmiyyətinin bütün fərdlərinin müxtəlif konfessiyalara məxsus olma hüququnun tanınmasında təzahür edən dəyər və sosial norma kimi başa düşülməlidir.

Qədim dövrlərdə meydana çıxmış dini tolerantlıq problemi xüsusilə müxtəlif inanlı insanların birgə yaşamağa məcbur olduğu böyük imperiyalarda özünü daha kəskin şəkildə büruzə vermişdir. Belə ki, ilk dünya imperiyası hesab edilən Əhəmənilər İmperiyasının banisi II Kir tarixə qədim dünyanın ən tolerant hakimi kimi düşüb. Bibliyada adı çəkilən II Kir zərdüştilik dininə inanmışdır. Bu dinin əsas mənbəyi olan “Avesta” da isə yazılmışdır: “Aşkar olanı qulağınızla eşidin, qəlbinizlə görün ki, hər bir kəs özü üçün inamı seçə bilsin”. Bunu qədim dünyada insanın vicdan azadlığı hüququnun etiraf edilməsinin ilk ifadəsi kimi qəbul etmək olar. Göstərilən nümunələrdə fərqli tarixi mərhələlərdə və fərqli dini dünyagörüşlərində də rast gəlmək olar. Lakin, bizim əsas məqsədimiz bütövlükdə dini tolerantlıq yox, dinlərarası dialoqun mahiyyəti və onun bugünkü vəziyyətini araşdırmaqdır.

Ümumiyyətlə, demək olar ki, “dinlərarası dialoq” mənə tutumuna görə mürəkkəb anlayışdır. Məhz bu səbəbdən ona tək-cə tərif verməklə təhlili mümkün olmur və bu səbəbdən də yuxarıda qeyd edildiyi kimi onun mənə çalarlarını aydınlaşdırmağa ehtiyac duyulur. Bunun üçün bu anlayışlara aydınlıq gətirməlidir: 1) dinlərarası ünsiyyət; 2) konstruktiv münasibətlərin forması; 3) dialoq həqiqətin axtarılması kimi; 4) dialoq mədəniyyəti.

1) Dinlərarası ünsiyyət. “Dialoq” sözünün etimoloji mənası iki tərəf arasında söhbət, danışmaq, kommunikasiya deməkdir. Ona görə də dinlərarası dialoq termini bir çox hallarda “dinlərarası ünsiyyət” termininin sinonimi kimi işlədilir. Yəni ondan müxtəlif konfessiyaların nümayəndələri arasında görüşün istənilən formasını işarələmək üçün istifadə edilir.

2) Konstruktiv münasibətlərin forması. “Dialoq” anlayışının mənə çalarlarından biri belədir ki, o sadəcə danışmaları yox, həm də konstruktiv səviyyə daşıyan və müəyyən mənada yaxınlaşmaya istiqamətlənmiş münasibətdir, “dialoq – bu heç də həmişə razılışma deyil, lakin həmişə razılıq axtarışıdır” (4, s. 5).

3) Dialoq həqiqət axtarışı kimi. Antik və Avropa fəlsəfəsi zəminində formalaşmış mədəni şüurda (yəni tək-cə sırf fəlsəfi şüurda yox) “dialoq” sözü Sokratın söhbətləri ilə sıx bağlıdır. Bu söhbətlərdə iki həmsöhbət tərəfindən irəli sürülən dəlillərin mübadiləsi vasitəsilə hansısa nəzəri həqiqət aşkarlanır, yaxud Sokratın təbirincə “doğulur”. Belə “dialoq” özünəməxsus qanunlara malikdir: tərəflərdən hər biri müzakirə predmetinin autentik şərhinə nail olmağı arzulayır, hər bir məsələyə obyektiv yanaşmağa çalışır və bu məqsədlə şəxsi maraqlardan imtina edir. Bu prinsipə uyğun olaraq qurulan dinlərin dialoqunun klassik modeli aşkar və mütləq qalibli sonluğu ehtiva edir. Bu tip dinlərarası dialoqda həmişə prozelitizm strategiyası üstünlük təşkil edir.

4) Dialoq mədəniyyəti. Başlanğıcı 1893-cü ildə Çikaqoda keçirilən “Dinlərin ümumdünya parlamenti” hesab edilən dinlərarası dialoqun müasir mərhələsi dialoq predmetinin kardinal dəyişməsi ilə əlaqədardır. Əgər dinlərarası dialoqun ənənəvi predmetini “həqiqət nədir?” sualına cavab axtarışını təşkil edirdisə, yəni paradigma müzakirə mövzusunun dəyişir: indi bu suala cavab axtarılır: “Hansı dil dialoq prosesini pozmadan problemlərimizi müzakirə etməyə, fikir ayrılıqlarını aşkarlamağa kömək edər?”. Modernist tipli belə dialoqun əsas məqsədi prozelitizm yox, öz-gə dinlərə adaptasiya, onların yeni dini statusunun tanınması olur.

Dinlərarası dialoq sahəsində tanınmış mütəxəssislərdən biri, katolik teoloq, professor Leonard Svidler yazır: “Dialoq üzrə səmimi tərəfdaşlar bir-birini inandırmağa cəhd etmirlər, əksinə, həmsöhbətinə hörmətlə qulaq asır və qərəzsizliklə onun dəlillərini anlamağa çalışır... Dialoqun gerçək məqsədi tərəfdaşın həyata sənə kimi yox, başqa cürə baxan insan kimi qəbul etməkdir. Dialoqun əsas məqsədi isə odur ki, həmsöhbətini və onun baxışlarını dərinlən anlamağın öz məxsusi mövqeyinin məhsuldar dəyişməsi ilə nəticələnsin. Başqa sözlə desək, dinlərarası dialoq onun iştirakçılarının qarşılıqlı zənginləşməsinə və mənəvi inkişafına istiqamətlənir və başqasına olan yad baxışları ona aşılamağı qadağan

edir” (5, s. 456). Yeni paradigma üçün qələbə və dialoq prosesində özünü təsdiq məqsəd olaraq qətiyyətlə qəbul edilmir. Əksinə, dinlərarası dialoqun müasir modelinin zəruri komponenti özünü təsdiqə zidd olan “təvazökarlıq” və “özünüməhdudlama” olur.

Müasir dinlərarası dialoq konseptual tədqiq və institusional rəsmiləşmə tələb edən şüurlu qaydalar, hansısa imperativ kimi başa düşülür. Dialoqun baş tutması üçün müəyyən qaydalar və ya proseduralar və rəqlament sxemlərinin hazırlanması zərurətə çevrilmişdir. Buna tanınmış protestant teoloqu Paul Tillixin (1886-1965) təklif etdiyi dialoq prinsiplərinin külliyyəti nümunə ola bilər: “Müxtəlif din nümayəndələri arasında dialoq bir sıra fərziyyələrə əsaslanır. Əvvəla belə fərz edilir ki, hər iki iştirakçı digər tərəfin dini əsaslarının dəyərini qəbul edir... belə ki, onların hər ikisi dialoqun vacibliyini etiraf edir, İkincisi, fərz edilir ki, iştirakçıların hər biri özünün dini mövqeyini inamla müdafiə etməyə qabildir, belə ki, dialoq rəylərin ciddi qarşıdurması kimi təsvir edilir. Üçüncüsü, fərz edilir ki, həm dialoqu, həm də toqquşmanı mümkün edərək ümumi əsaslar mövcuddur. Dördüncüsü, hər iki tərəfin öz dini əsaslarını tənqidə açıqlığı fərz edilir. Əgər bütün bu şərtlərə riayət olunursa ... onda iki və ya daha artıq dinin görüşməsi çox məhsuldar ola bilər və əgər dialoq davam edərsə, o tarixi nəticələrə gətirib çıxara bilər” (6, s. 425). Kifayət qədər ciddi qəbul edilən “Tillix platforması” müxtəlif icma fəalları və ekspertlər çərçivəsində dinlərarası dialoqun submədəniyyətini formalaşdırarkən nəzərə alınır” (7).

Dialoq strategiyasında baş vermiş bu dəyişiklik dinlərarası dialoqun klassik modelinin perspektivsizliyinin dərki nəticəsində mümkün olmuşdur. Ənənəvi model üçün “problemi həll etmək”, yaxud “mövqeləri yaxınlaşdırmaq” kimi səciyyəvi xüsusiyyətlər artıq əhəmiyyətini itirir. Çünki, dialoqda iştirak edən ənənələr üçün fundamental məsələlər üzrə mövqelərin hətta minimal yaxınlaşması “məğlubiyət”, “daxili dini dünyanın dağılması” duyğusu törədir və dialoqun dayandırılması ilə sonuqlanır.

Son yarım əsrdə dialoq mədəniyyəti ideyası daha geniş yayılmışdır. Dialoq mədəniyyəti ideyasının ardıcıl tərəfdarlarından və görkəmli nümayəndələrindən biri olan M.M.Baxtin hesab edir ki, “dialoq” insan varlığının bütün təyinatları üçün kök və əsasdır: “Var olmaq – deməli dialoji ünsiyyətdə olmaq deməkdir. Dialoq bitən zaman hər şey də bitir. Ona görə də dialoq mahiyyətcə qurtara bilməz və qurtarmamalıdır” (8, s. 434). Dialoq ideyasının tədqiqi Q.Q.Şpet, N.A.Berdyayev, M.Buber, E.Levinas və b. kimi görkəmli tədqiqatçıların da diqqət mərkəzində olmuşdur. Onlar görə dialoq, dialoq vasitəsilə birgəlik, dialoq forması kimi götürülən təfəkkür fəlsəfəsinin, mədəniyyətin və insan biliyinin əsasıdır.

Fəlsəfi fikrin daxili dialoji istiqamətliyi müasir sosial gerçəkliyin fəaliyyət və quruluş şərtlərinə uyğundur. Dinlərarası münasibətlərdə bu onda təzahür edir ki, qlobal dünya düzəni üçün dəyər qismində və gerçək vəziyyət kimi dini plüralizm əsas götürülür. Bu onu bildirir ki, hər bir din özünə hökmran inanclar sistemi kimi yanaşa bilməz və o dinlərin hər biri təkə başqa konfessiyalara yox, həm də dinsiz şüurla da dialoq qurmalıdır. Eyni zamanda dini-mənəvi məsələlərdə demokratiklik

– tolerantlıq, dini azlıqların hüquqları – kütləvi şüur tərəfindən baza dəyərləri kimi qəbul edilir, “dinlərin dialoqu” antonimlər çoxluğu isə təcridçilik, obskurantizm (qaragüruh) və totalitarizm ilə assosiasiya olunur.

Dinlərarası dialoq, dominant siyasi və iqtisadi aspektlərlə yanaşı, “dini meyar” qismində qloballaşmanın ümumi ssenari və mexanizmlərinə qoşulur. Qloballaşmanın sırf sekulyarlaşmış maşının çərçivəsində bu xidmətçi rolu heç şübhəsiz ki, dinlərarası əlaqələrin daxili məzmununa təsir göstərərək onun mənəvi dərinliyini azaltmaya bilməz. Ona görə də müasir dinlərarası dialoq fenomeninin mahiyyətini anlamaq üçün həm də bu faktı nəzərə almaq zəruridir ki, dialoqun forma və məzmununu elə həmin dialoqu törədən amillər müəyyənləşdirir. Burada onu da qeyd etmək lazımdır ki, hər bir din iki səviyyədə özünü təzahür etdirir: birinci – “teoloji” (prinsiplər, etiqad əsasları) və ikincisi: – “institusional” (sosial, mədəni, siyasi aspektlər).

Göstərilmiş səviyyələrlə bağlı Azərbaycandakı vəziyyətə diqqət yetirək. Azərbaycandakı real vəziyyətə əsaslanaraq söyləmək olar ki, burada dialoqun səviyyəsi əsas etibarilə “institusional” səviyyə ilə müəyyənləşir. Xüsusilə müstəqillik əldə etdikdən sonra dini təhsilin, ilahiyat elminin inkişaf etməsi, dini icmalara qanunla müəyyənləşən çərçivədə sərbəst fəaliyyət göstərmək imkanı verilir və bu da birbaşa dinlərarası münasibətlərin sağlamlaşdırılmasına xidmət edir. Ona görə də praktiki və nəzəri baxımdan müasir Azərbaycanın dünyada dinlərarası dialoqa verdiyi töhvə yeni bir paradigma kimi qəbul edilə bilər. Müasir Azərbaycanda dinlərarası dialoqun əsas təşəbbüskarı harmonik dinlərarası münasibətlərdə siyasi, sosial və iqtisadi sabitliyin əsas şərtini görən dünyəvi hakimiyyət institutlarıdır. Ölkəmizdə dinlərarası dialoqun əsas səciyyəvi xüsusiyyəti onun həm millətlərarası, həm də mədəniyyətlərin dialoqu ilə sıx əlaqədə aparılmasıdır.

Müasir Qərbi dövlətlərinin dinlərarası dialoq ənənəsində isə tamamilə fərqli mənzərə mövcuddur: burada dinlərarası dialoq teoloji səviyyədə gerçəkləşdirilir. Yuxarıda adı çəkilən və dinlərarası dialoqun modern mərhələsinin başlanğıcı hesab edilən “Dinlərin ümumdünya parlamenti” liberal protestantlar və “svedenborqçular” (İsveç təbiətşünas alimi, xristian mistiki və teosof Emanuel Svedenborqun təliminin tərəfdarları) tərəfindən təşkil edilmişdir. Burada iki Şərqi missionerinin – dzenbuddizmin nümayəndəsi Şaks Soen və vedanta təliminin təmsilçisi Svami Vivekananda – dini-fəlsəfi ideyaları ciddi maraq doğurmuşdur. Bir çoxları məhz bu zamandan etibarən xristian dünyasında buddizm və induizmə maraq yarandığını iddia edirlər. Həm bu konqresdə, həm də bu ərəfədə keçirilən müxtəlif tədbirlərdə dünyada mövcud olan bütün dinlərin, inanc, kult və təriqətlərin yaxınlaşması ideyası səslənmişdir. Əsas məqsəd isə onların birgə səyi ilə bütün bəşəriyyət üçün “universal dinin” yaradılması olmuşdur. Humanizm və tərəqqipərvərlikdən qaynaqlanan bu ideyanın Birinci Dünya müharibəsinin başlanması ilə gündəmdən çıxarılmasına baxmayaraq dinlərarası dialoqun səviyyəsi teoloji səviyyə ilə şərtlənmişdir (9).

Elmi ədəbiyyatda bir çox nüfuzlu tədqiqatçılar belə hesab edirlər ki, dini tolerantlıq ilk növbədə dini plüralizm şəraitində dövlət siyasətinin səviyyəsi kimi çıxış edir. Xüsusi halda BMT-nin 1958-ci ildə qəbul etdiyi İnsan Haqları Deklorasiyasında ifadə olunmuş belə anlama tolerantlıq anlayışı dedikdə fərdə verilmiş və ona arzuladığı dini seçməyə, yaxud ona etiqad etməyə imkan verən dini azadlığı nəzərdə tutur.

Dinin dövlətdən ayrılması, dini plüralizm dini azadlıqlar kimi liberal prinsiplər maarifçilik dövrü fəlsəfi təlimlərinin məhsulu olub insan təbiətinin mahiyyətini, siyasi cəmiyyətin məqsədləri və həqiqi dini etiqadın yerini şərh edirdi. Bununla birlikdə müasir dünya siyasətində “yenilənmiş partikulyarizm, üsyankar konfessionalizm və yenidən dirçəlmiş etnik motivlərin üstünlük təşkil etdiyi” (12, s. 47) halda maarifçilik ideyaları köhnəlmiş görsənir. Onlar artıq müasir gerçəkliyə uyğun olmayan utopyaya çevrilmişlər. Müasir dünyada müxtəlif mədəniyyət və sivilizasiyalar mövcud olan qarşılıqlı təsirdədirlər. Onların heç də hamısı özünün taleyini özü müəyyənləşdirmək hüququna malik olan fərdin azadlığının Avropa prinsiplərini bölüşür.

Müasir dövrdə dinlərarası dialoqun gerçəkləşməsi istər ayrı-ayrı dövlətlər, istərsə də beynəlxalq və regional təşkilatlar bir sıra vacib əhəmiyyətə malik tədbirlər görürlər. Belə təşkilatlardan biri də Birləşmiş Millətlər Təşkilatıdır. BMT Nizamnaməsinin preambulasında xalqların “mehriban qonşular kimi bir-biri ilə sülh içində mehriban yaşamaq və dözümlülük nümayiş etdirmək” qərarından söhbət açılır. Bu ona əsas verir ki, dünya dinləri arasında dialoqun institutlaşması üçün BMT-nin himayəsi altında müəyyən işlər görmək olar ki, onlardan da biri dinlərin dinc, yanaşı yaşamaq konsepsiyasının qəbulu ola bilər. Dinlərin dinc, yanaşı yaşaması konsepsiyası dövlətlərin etnomədəni və konfessiyalararası siyasətin qurulmasına kömək edəcək sənəddir və onun qəbulu deyilən istiqamətdə atılmış mütərəqqi addım ola bilər. Hesab edirik ki, bu sənədə bir sıra mühüm prinsiplər də daxil oluna bilər. Bu prinsiplərdən ən əsasları Azərbaycan praktikasında olduğu kimi – istənilən dinin tərəfdarının insan ləyaqətinə hörmət; ümumbəşəri dəyər və maraqların üstün tutulması; din və dini birliklərin hüquqi bərabərliyi; qarşdurma təfəkküründən imtina; istənilən şəraitdə dinlərarası dialoqa hazır olan və s. prinsiplərdir. Belə bir konsepsiyanın işlənilib hazırlanması dinlərin dinc, yanaşı yaşama Xartiyasının hazırlanması və qəbulu istiqamətində böyük addım olardı. Xartiyanın qəbul edilməsi isə vətəndaş sülhü və millətlərarası razılıq maraqları çərçivəsində dünya konfessional birliklərinin xoş məramlı fəaliyyətinin ifadəsi ola bilər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Яблоков И. Н. Религиоведение. Москва: Гардарики, 2000, 536 с.
2. Журавский А.В. Очерки христианско-мусульманских отношений. Москва: Свято-Филаретовский православно-христианский институт, 2014. 192 с.
3. Валитова Р.Р. Толерантность / Новая философская энциклопедия: В 4-х т. Т. IV. Москва: Мысль, 2010, 736 с.
4. Диалог: теоретические проблемы и методы исследования: сб. Научно-аналит. обзор. Москва: ИНИОН, 1991, 160 с.
5. Свидлер Л. Межрелигиозный диалог: истоки, проблемы, перспективы. // Страницы, 2000, № 5, с. 452-461.
6. Тиллих П. Христианство и встреча мировых религий // Тиллих П. Теология культуры. Москва: Юрист, 1995, 479 с.
7. Свидлер Л. Десять заповедей межрелигиозного диалога. URL: <http://constitutions.ru/archives/4403>
8. Бахтин М. М. Проблема поэтики Достоевского. Москва: Худ. лит-ра, 1972, 470 с.
9. Хоружий С.С. Диалог религий: исторический опыт и принципиальные основания. URL: http://synergia-isa.ru/?page_id=4301#H
10. Сиверцев М. А. Межрелигиозный диалог в эпоху глобализации // Человек. 2002. № 5. С. 76-87.
11. Шохин В. К. «Диалог религий»: виртуальное понятие и реальное значение: доклад, прочитанный 27.01.2000 на VIII Рождественских образовательных чтениях. URL: <http://www.netda.ru/belka/nauka/+filosof.htm>
12. Грей Д. Поминки по Просвещению: политика и культура на закате современности. Москва: Праксис, 2003. 368 с.

XÜLASƏ

DİNLƏRARASI DİALOQUN NƏZƏRİ ƏSASLARI

Məqalədə dinlərarası münasibətlərinin perspektivləri şərh edilmiş, sosial-fəlsəfi aspektləri təhlil olunmuş, dünyada beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunmasında dini təhlükəsizliyin əhəmiyyəti izah edilmişdir. Bildirilir ki, dünyada dini situasiyanın təhlili nəzəri və praktiki səciyyəli bəzi tövsiyələr verməyə imkan yaradır. Hesab etmək olar ki, bu tövsiyələr dinlərarası münaqişələrin yaranma imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına və dünyada dinlərarası dialoqun baş tutmasına gətirib çıxara bilər.

РЕЗИЮМЕ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МЕЖРЕЛИГИОЗНОГО ДИАЛОГА

В статье комментируются перспективы межрелигиозных отношений, анализируются социально-философские аспекты и отмечается важность религиозной безопасности в обеспечении международной безопасности в мире. Анализ сегодняшней религиозной ситуации в мире дает возможность выдвигать некоторые теоретические и практические рекомендации. Следует отметить, что эти рекомендации могут помочь в значительной степени уменьшить зарождение межрелигиозных конфликтов и привести к межрелигиозному диалогу.

SUMMARY

THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF INTERRELIGIOUS DIALOGUE

In the article is commented perspectives of interreligious relations, analyzes the socio-philosophical aspects and notes the importance of religious security in ensuring international security in the world. Analysis of the current religious situation in the world makes it possible to put forward some theoretical and practical recommendations. It should be noted that these recommendations can help to significantly reduce the origin of interreligious conflict and lead to interreligious dialogue.

Çapa tövsiyə etdi: f.e.d. S.Hüseynov